

Dariusz Kotecki

Księga Nahuma w Nowym Testamencie

Collectanea Theologica 81/4, 121-135

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DARIUSZ KOTECKI, TORUŃ

KSIĘGA NAHUMA W NOWYM TESTAMENCIE

Wybrałem dość ogólny temat mojego przedłożenia, a to ze względu na fakt, że księga Nahuma nie jest tą, z której obficie korzystałby autorzy Nowego Testamentu. W *Novum Testamentum Graece* Nestle-Alanda jest podanych osiem nowotestamentowych tekstów, w których dostrzega się aluzję do czterech tekstów z Księgi Nahuma (1,6 – Ap 6,17; 2,1 – Dz 10,36; Rz 10,15; Ef 6,15; 3,4 – Ap 9,21; 17,2; 18,23; 3,10 – Łk 19,44). Edytorzy *The Greek New Testament* z kolei w *Index of allusions and verbal parallels* wymieniają zaledwie dwa teksty z Księgi Nahuma, tj. 1,6 i 2,1, które mają swoje paralele w czterech tekstach nowotestamentalnych: Ap 6,17 (Na 1,6); Dz 10,36; Rz 10,15; Ef 6,15 (na 2,1). Nie jest to liczba imponująca w porównaniu już nie tylko z prorokami większymi, ale także mniejszymi, gdzie Nahum obok Aggeusza jest najmniej cytowaną księgą prorocką. Wydaje się, że mają racje komentatorzy do Księgi Nahuma, kiedy stwierdzają: „Nowy Testament nie cytuje bezpośrednio Nahuma. Temat gniewu Boga (1,6) ukazuje się w Ap 6,17. Większe szczęście miał przekaz, który celebruje pokój (2,1), odniesiony do Chrystusa w Dz 10,26, apostołów w Rz 10,15 i do wszystkich chrześcijan w Ef 6,15”.¹ Trudno jest odpowiedzieć na pytanie o przyczyny tak nikłego zainteresowania tą księgą w Nowym Testamencie. M. Karczewski, badając obecność Księgi Rodzaju w Ap św. Jana, we wstępie do swojej pracy podał kilka – według mnie słusznych – założeń metodologicznych do badań nad reinterpretacją tekstów Starego Testamentu w Apokalipsie, które mogą być rozciągnięte na cały Nowy Testament. Pierwsze założenie brzmi: „Podstawową rolę odgrywa lektura egzegetyczna Ap, która ma za zadanie wskazać, w jaki sposób autor księgi używa treści zawartych pierwotnie

¹ L. Alonso Schökel, J.L. Sicre Diaz, *I Profeti*, Roma 1996, s. 1227.

w Rdz”.² Drugie założenie zostaje sformułowane w następujący sposób: „Termin «reinterpretacja» w kontekście niniejszej publikacji dotyczy przede wszystkim teologii tekstu Ap i Rdz. Związek teologiczny jest najbardziej typową relacją zachodzącą między tekstami Biblii”.³ Te dwa założenia można zastosować w naszym artykule, który jest próbą ukazania reinterpretacji tekstów z Księgi Nahuma w Nowym Testamencie.

Gniew Boga (Na 1,6) a Ap 6,17

Większość badaczy dostrzega związek między Na 1,6 a Ap 6,17. Teksty te odpowiednio brzmią:

Na 1,6

אֲפֹד לִפְנֵי יְהוָה מִי יַעֲמֹד וּמִי יִקֹּם בַּחֲרוֹן אַפֵּי הַלְלוֹתָיִם כֹּאשׁ וְהַיָּרִים נִתְּצוּ מִקִּמּוֹ:
προσώπου ὀργῆς αὐτοῦ τίς ὑποστήσεται καὶ τίς ἀντιστήσεται ἐν ὀργῇ θυμοῦ αὐτοῦ ὁ θυμὸς αὐτοῦ τήκει ἀρχάς καὶ αἱ πέτραι διεθρύβησαν ἅπ’ αὐτοῦ⁴ – „Przed Jego zagniewaniem któż się ostoi i kto wytrzyma Jego zapalczywość. Gniew jego bucha jak ogień i rozpadają się przed nim skały”.

Ap 6,17

ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ τίς δύναται σταθῆναι – „Ponieważ nadszedł wielki dzień Jego gniewu, a któż zdała się ostać”.

Porównanie tych dwóch tekstów prowadzi do wniosku, że w Ap 6,17 nie mamy do czynienia z cytacją, ale raczej z aluzją do Na 1,6. Cała księga Ap jest mozaiką starotestamentalnych cytatów i aluzji, i jest doskonałym przykładem stosowania Starego Testamentu według augustyńskiej zasady: „Nowy Testament ukryty jest w Starym, a Stary w Nowym odnajduje swoje wyjaśnienie” (KO 16).

Tekst z Księgi Nahuma stanowi część psalmu alfabetycznego (1,2-10), który opiewa potęgę, objawiającą się zarówno w naturze, jak i na planie historii, dotykającą opieką tych, którzy mu ufają, a karą Jego nieprzyjaciół. W tym kontekście pada retoryczne pytanie o możliwość przetrwania przed Jego gniewem. Spójrzmy na tekst Apokalipsy. Stanowi on część sekcji pieczęci (6,1-8,1), dokładnie jest

² M. Karczewski, *Reinterpretacja Księgi Rodzaju w Apokalipsie św. Jana*, Olsztyn 2011, s. 21.

³ *Tamże*, s. 21.

umieszczony przy otwieraniu szóstej pieczęci (6,12 –7,17),⁴ otwieraniu której towarzyszy cała seria kosmicznych zakłóceń: trzęsienie ziemi, zaćmienie słońca, księżyc staje się czerwony jak krew, gwiazdy spadają na ziemię (fenomen znajduje swoje pralelele w Mk 13,24; Mt 24,29), niebo zwija się jak księga, poruszenie gór i wysp z ich miejsc. To wszystko staje się niejako przygotowaniem do dnia sądu Boga, o którym mówi się w 6,17. Powstaje zatem pytanie, kto się ostatecznie przed tym dniem gniewu? Odpowiedź znajduje się w tej samej sekcji, tj. w 7,1-17.

Przypatrzmy się dokładnie naszemu tekstowi. Zastosowany przez autora rodzajnik określony przed rzeczownikiem „dzień” oraz przymiotnik jednoznacznie atrybutywny „wielki” wskazują, że autor odnosi się do konkretnego dnia, dobrze znanego czytelnikom. Chodzi o Dzień Jahwe, tj. eschatologiczne wydarzenie, w nieokreślonej przyszłości, kiedy to Bóg będzie sądził świat. W Apokalipsie ten dzień zostaje złączony, jak to wynika z kontekstu (por. w. 16: „I mówią do gór: «Padnijcie na nas i zakryjcie nas przed obliczem Zasiadającego na tronie i przed gniewem Branka»”) nie tylko z osobą Boga („Zasiadający na tronie” tj. ten, który aktywnie wpływa na historię świata), ale także Baranka (Chrystus zmartwychwstały), któremu zostaje przypisane centralne miejsce w inauguracji *eschatonu*. „Wielki Dzień” staje się zatem dniem sądu, któremu przewodniczy Syn. Wczesnochrześcijańska tradycja widziała ścisłą zależność między dniem JHWH a dniem Pana, tj. Jezusa (por. 1 Kor 5,5; 1 Tes 5,2; 2 Tes 2,2; 2 P 3,10 – z frazą „dzień Pana [Jezusa]”; 1 Kor 1,8; 2 Kor 1,14; Flp 1,6 z frazą „dzień [naszego] Pana Jezusa”); Flp 1,10; 2,16 z frazą „dzień Chrystusa”). Ten sam dzień jednak w Apokalipsie jest nazywany „wielkim dniem Boga”. Tak patrzy na niego Nowy Testament. Święty Paweł w Rz 14,10 mówi o „trybunale Boga”, natomiast w 2 Kor 5,10 o „trybunale Chrystusa” w podobnych zdaniach (odpowiednio: „Wszyscy przecież staniemy przed trybunałem Boga” i „wszyscy bowiem musimy stanąć przed trybunałem Chrystusa”).

Wyrażenie „wielki dzień YHWH” znajduje się w Starym Testamencie tylko w So 1,4, chociaż podobne do niego występują w Jl 2,11.31; Ml 4,5. Stary Testament używa frazy „Dzień Pański” w pejoratywnym sensie, by wskazać na sąd zarówno nad Izrael

⁴ Na temat struktury Ap zob. U. V a n n i, *La struttura letteraria dell'Apocalisse*, Brescia 1980²; G. B i g u z z i, *I settenari nella struttura dell'Apocalisse. Analisi, storia della ricerca, interpretazione*, Bologna 1996.

(Iz 13,6; Ez 13,5; Jl 1,15; 2,1.11; 3,4; 4,14; Am 5,18-20; 6,3; 9,10; Ob 15; Za 1,14-18; Ml 3,23), jak i innymi nacjami (Ez 30,1-9; Ob 15). Określenie to w niektórych miejscach okazjonalnie odnosiło się do wydarzeń przeszłych (Lm 1-2; Iz 22,1-14; Jr 46,2-12; Ez 13,1-9), jednak w większości przypadków wskazuje na wydarzenie przyszłe (Iz 2,12-17; 34,1-17; 61,1-3; Ez 30,1-9; Am 5,18-20; Za 14,1-21; Ml 3,13-24). Bardzo zbliżoną frazę do tej z Apokalipsy mamy w Ez 7,19, gdzie mówi się o „dniu gniewu Pana”, podobnie jak i w So 2,2.3. Jr 46,10 nazywa go „dnie odwetu Pana”. Po upadku Jerozolimy (586 r. przed Chr.) w nauczaniu prorockim w opisie dnia Pańskiego kładzie się większy nacisk już nie tyle na zniszczenie, ile na restaurację, uwolnienie i ostateczne zbawienie (Ez 33,21-22; Za 12,1-9).

Pytanie końcowe: „a któż zdoła się ostać? Wypowiadane w kontekście antycypowanego sądu występuje okazjonalnie w różnych miejscach Starego Testamentu. Oprócz Na 1,6 spotykamy je w 1 Sm 6,20; 2 Krn 20,6; Hi 41,20; Ps 76,7; Prz 27,4; Jr 49,19; 50,44; Ml 3,2. Zatem w Ap 6,17 mamy kombinację cytacji dotyczących dnia Pańskiego z frazą zaczerpniętą z wyroczni przeciw Niniwie z Na 1,6. Te starotestamentalne aluzje są figuratywnymi wyrażeniami, w ich odpowiednim kontekście sądu Boga nad Izraelem i Niniwą, który historycznie się spełnił. Podobnie spełni się zapowiedziany dzień gniewu Pana z Ap 6,17b.

Można powiedzieć, że w Apokalipsie jest to pytanie otwarte, które znajdzie rozstrzygnięcie w rozdziale siódmym, który jest podzielony na dwie sceny wzajemnie się dopełniające. Najpierw zostaje pokazana grupa 144 tys. opieczętowanych ze wszystkich pokoleń synów Izraela (7,3-8), potem zaś wielki tłum, którego nikt nie mógł policzyć „z każdego narodu i wszystkich pokoleń, ludów i języków, stojący przed tronem i przed Barankiem”. Te dwie grupy, pod dokładnej analizie zdają się tożsame ze sobą. Jest to rzesza zbawionych. Odpowiedź na pytanie z 6,17 jest następująca: ostaną się przed sądem Boga ci, którzy całkowicie do niego przynależą (opieczętowani), oraz „ci, którzy przychodzą z wielkiego ucisku i oplukali swe szaty i we krwi Baranka je wybielili”. W tym ostatnim obrazie chodzi o czynną współpracę wierzących z łaską Zmartwychwstałego, współuczestnictwo w Jego zmartwychwstaniu.⁵

⁵ Por. D. K o t e c k i, *Kościół w świetle Apokalipsy św. Jana*, Series Biblica Paulina 6, Częstochowa 2008, s. 234-236.

Trudno jest mówić o bezpośrednim wykorzystaniu Na 1,6 do naszego tekstu, bowiem, jak widzieliśmy, wiele tekstów starotestamentalnych, zwłaszcza prorockich mówi o „dniu Pańskim” czy „dniu gniewu Pana”, czy także zadaje retoryczne pytanie o możliwość przetrwania tego dnia. Wydaje się, że Ap 6,17 wpisuje się czy jest kontynuacją, a nawet aktualizacją całego nurtu nauczania prorockiego na temat dnia YHWH i możliwości jego przetrwania, patrząc na te teksty w kluczu chrystologicznym (dzień YHWH jest dniem Jezusa Chrystusa).

„Ladacznica pełna wdzięku” z Na 3,4 a Ap 9,21; 17,2 i 18,23

Tekst Na 3,4 jest dedykowany, podobnie jak poprzednia sekcja z 2,4-14, karze na Niniwę. Najpierw zostaje opisane, w jaki sposób wojna i śmierć zawładnęły Niniwą (w. 1-3: „Biada miastu krwawemu! Całe kłamliwe i grabieży pełne, a nie ustaje rabunek. Trzask biczów i głos turkotu kół, i konie galopujące i szybko jadące rydwany. Jeźdźcy szturmujący, połysk mieczy, i lśnienie oszczepów. I mnóstwo poległych, i moc trupów i bez końca ciał martwych, tak, że o zwłoki ich się potykają”), następnie zostaje sprecyzowana przyczyna kary (w. 4: „Skutkiem mnóstwa nierządów ladacznicy pełnej wdzięku, władczyni czarów, która uwodziła narody swymi nierządami, a plemiona swoimi czarami”), w końcu mówi się o interwencji Boga (5-7: „Oto Ja przeciw Tobie”). Aby potwierdzić, że Niniwa nie ujdzie katastrofy, przypomina się upadek Teb – stolicy Górnego Egiptu (3,8-17). Końcowe wiersze przedstawiają tę karę tak, jakby już się dokonała: królowie i książęta są martwi, lud zostaje rozproszony w górach. Niniwa znika z historii z powodu swojego zła. Przesłanie dla Niniwy jest zupełnie inne od tego z Księgi Jonasza. Nahum porusza problem sprawiedliwości Bożej w historii. Autor Księgi Jonasza przedstawia Boga, który przebacza Niniwie, ponieważ ta się nawróciła. Co jednak dzieje się w momencie, kiedy ktoś się nie nawraca, a używając słów samego proroka, jak lew rozszarpuje ofiary dla swych szczeniąt i ukazuje swoją nieustanną niegodziwość przed innymi (por. 3,19). Czy Bóg może przebaczyć także w tym przypadku? Dla Nahuma odpowiedź jest jednoznacznie negatywna.

Interesujący nas tekst z Na 3,4 brzmi następująco:

מֶרֶב זָנוּי זִנָּה טוֹבַת חַן בְּעֵלַת כְּשָׁפִים הַמְכַרֶּת נָוִים בְּזָנוּיָהּ וּמִשְׁפָּחוֹת בְּכַשְׁפֶּיהָ:
πλήθους πορνείας πόρνῃ καλῇ καὶ ἐπιχαρῆς ἡγουμένη φαρμάκων

ἡ πωλοῦσα ἔθνη ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς καὶ φυλὰς ἐν τοῖς φαρμάκοις αὐτῆς” – „Skutkiem mnóstwa nierządów ladacznicy pełnej wdzięku, władczyni czarów, która uwodziła narody swymi nierządami a plemiona swoimi czarami”.

Jego odpowiednikami z Księgi Apokalipsy są:

9,21

καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν οὔτε ἐκ τῶν φαρμάκων αὐτῶν οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν” – „Ani się nie odwrócili od swoich zabójstw, swych czarów, swego nierządu i swych kradzieży”.

17,2

μεθ’ ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ ἐμεθύσθησαν οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς” – „z którą nierządu dopuścili się królowie ziemi, a mieszkańcy ziemi upili się winem jej nierządu”.

18,23

καὶ φῶς λύχνου οὐ μὴ φάνη ἐν σοὶ ἔτι, καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστάνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη” – „I światło lampy już w Tobie nie rozbłyśnie i głosu oblubieńca i oblubienicy już w tobie się nie usłyszy, bo kupcy twoi byli możnowładcami na ziemi, bo twymi czarami omamione zostały wszystkie narody”.

Z synopsisy tekstów wynika dość jasno, że nie mamy tutaj do czynienia z bezpośrednią cytacją z Księgi Nahuma, a co najwyżej z aluzją. Z tekstu Księgi Nahuma wynika jasno, że Niniwa nie tylko używała narzędzi zbrodni, ale także odwoływała się do uwodzenia. Jest przedstawiona jako kobieta uwodząca, podobnie jak Babilon w Iz 47. Nierząd może oznaczać w Starym Testamencie, podobnie jak i w Nowym, zarówno nadużycia seksualne, jak bałwochwalstwo.⁶ Często idolatrii towarzyszyły grzechy seksualne. Pod terminem φάρμακον może kryć się zarówno medykament, jednak w pejoratyw-

⁶ Por. F. Hauck, S. Schultz, πόρνη κτλ, w: G.J. Botterweck, H. Ringgren, H.-J. Fabry (red.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Stuttgart-Berlin-Köln 1990, t. VI, s. 586-587.

nym znaczeniu rzeczownik ten wskazuje na truciznę albo magiczne sylaby, czy praktyki magiczne.⁷

Pierwszy tekst z Apokalipsy pochodzi z sekcji siedmiu trąb (8,1–11,14), dokładnie z części dotyczącej szóstej trąby. Po czwartej trąbie mamy uroczystą proklamację potrójnego biada, które pokrywają się z ostatnimi trzema trąbami: „Biada, biada, biada mieszkańcom ziemi wskutek pozostałych głosów trąb trzech aniołów, którzy mają trąbić” (8,13). Szósta trąba rozpoczyna realizację drugiego „biada”. Zostają uwolnieni czterej aniołowie kary Bożej w celu zabicia trzeciej części ludzkości (9,15). Od działania kawalerii śmierci zostają uchronieni „pozostali ludzie”, dla których działanie aniołów miało być impulsem do nawrócenia (9,20). Jednak sytuacja jest całkowicie odwrotna, podobnie jak w historii z Księgi Wyjścia. Tak jak ostatnie plagi doprowadziły faraona do zatwardziałości serca (por. Wj 11,10), podobnie w Ap 9,20: „A pozostali ludzie, nie zabici przez te plagi, nie odwrócili się od dzieł swoich rąk, tak by nie wielbić demonów, ani bożków złotych, srebrnych, spiżowych, kamiennych, drewnianych, które nie mogą ni widzieć, ni słyszeć, ni chodzić. Ani się nie odwrócili od swoich zabójstw, swych czarów, swego nierządu i swych kradzieży”

Za pomocą wyrażenia „dzieła rąk ludzkich” oraz wymienienia materiałów, z których były one zrobione, Stary Testament opisuje idoli (por. Dn 5,4,23; Ps 115,4; 135,15; Jr 1,16). Podobne wyrażenia spotykamy w żydowskiej literaturze pozabiblijnej w jej polemice z idolatrią pogańską (por. 1 Hen 99,7; Jub 11,4). Jednakowe znaczenie należy przypisać stwierdzeniom o niemożności widzenia, słyszenia czy chodzenia przez bożków (por. Ps 115,5-7). Nie ulega żadnej wątpliwości, że tekst ten opisuje bałwochwalców. Być może autor Apokalipsy zainspirował się w nim *Midraszem* do Wyjścia z Mdr 11–19, w którym Bóg przez plagi chce doprowadzić tych, którzy żyją w grzechu, zwłaszcza w bałwochwaltwie, do nawrócenia.⁸ Działanie Boga jest bezskuteczne. Ludzie nie nawracają się (οὐδὲ μετενόησαν) ani od idolatrii, tj. „dzieła swoich rąk” (9,20), ani nie nawracają się (οὐ μετενόησαν) od swoich grzesznych czynów (9,21): zabójstw swoich (ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν), czarów swoich (ἐκ τῶν φαρμάκων αὐτῶν), nierządu swojego (ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν), swych kradzieży (ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν). Plagi ze strony Boga miały charak-

⁷ Por. R.L. Thomas, *Magical Motifs in the Book of Revelation*, New York 2010, s. 22–44.

⁸ Tak G. Biguzzi, *Apocalisse, nova versione, introduzione e commento*, Milano 2005, s. 205.

ter leczniczy, oczekiwane było nawrócenie, odpowiedzią jednak jest zatwardziałość, która niesie za sobą praktykowanie dotychczasowego sposobu życia. Wymienione grzechy były typowe dla pogan.⁹ Wśród nich przede wszystkim φάρμακον (prawdopodobnie grzech czarów, magii) odnosi się do idolatrii.¹⁰ Podobne stwierdzenie można byłoby przyporządkować rzecznikowi πορνεία. W całej Apokalipsy czasownik πορνεύω i grupa słów z nim związana (πορνεία, πόρνη) w większości przypadków odnosi się do uczestnictwa w kulcie bałwochwalczym, który – nie jest wykluczone – łączył się z jakimiś orgiami o charakterze seksualnym. Jednak w 9,21; 21,8; 22,15 terminy z rdzeniem πορν- zdają się być użyte w sensie dosłownym.¹¹ Prezentowana w 9,21 lista grzechów jest niepełna. Można dodać do tej listy te z Ap 21,8 („A dla tchórzów, niewiernych, obmierzłych, zabójców, rozpustników, guślarzy, bałwochwalców i wszelkich kłamców udział w jeziorze gorejącym ogniem i siarką. To jest śmierć druga”) czy 22,15 („Na zewnątrz są psy, guślarze, rozpustnicy, zabójcy, bałwochwalczy, i każdy, kto kłamstwo kocha i nim żyje”) lub też z Ga 5,19-20 („Jest rzeczą wiadomą, jakie uczynki rodzą się z ciała: nierząd, nieczystość, wyuzdanie, uprawianie bałwochwalstwa, czary [φαρμακεία], nienawiść, spór, zawiść, wzburzenie, niewłaściwa pogód za zaszczytami, niezgoda, rozłamy, zazdrość, pijaństwo, hulanki i tym podobne”). Grzechy są konsekwencją bałwochwalstwa (por. 1 Kor 1,26.29). Dla nich według 21,8; 22,15 jest przeznaczone wieczne potępienie. Wymowa więc tego tekstu jest bardzo podobna do przesłania całej Księgi Nahuma. Brak nawrócenia, mimo z znaków ze strony Boga, prowadzi do kary.

Kolejne dwa tekstu pochodzą z wyroczni na Wielką Nierządnicę (ή πόρνης ή μεγάλης), która pojawia się w księdze po raz pierwszy w 17,1b. W Apokalipsie zostają jej nadane różne imiona: Wielka Nierządnica (17,1), Niewiasta, ή γυνή (17,3), Wielki Babilon, Βαβυλὼν ή μεγάλη (17,5; 18,2), Wielkie Miasto, ή πόλις ή μεγάλη (17,18; 18,10.21). Mnogość tych określeń powoduje nałożenie się na

⁹ Tak I.T. Beckwith, *The Apocalypse of John*, New York 1919, s. 569.

¹⁰ Na temat terminów φαρμακεία, φάρμακον, φάρμακος odsyłam do R.L. Thomas, *Magical Motifs in the Book of Revelation*, s. 22-44. Autor prezentuje różne spojrzenia na te terminy, analizuje teksty z Ap, by na końcu stwierdzić: „The question that remains, then, is what is it that John considers to be φαρμακεία?” (s. 44).

¹¹ W tekstach tych, a zwłaszcza 21,8 i 22,5, bałwochwalstwo jest wyraźnie odróżnione od niemoralności seksualnej.

siebie różnych pól znaczeniowych. Wszystkie te obrazy są tematem sekcji, która rozciąga się od 17,1 do 19,10.¹² Upadek Wielkiego Babilonu zostaje już obwieszczony już w 14,8 („Upadł, upadł Wielki Babilon, co winem swego nierządu napoił wszystkie narody”) oraz w 16,19 („A wielkie miasto rozpadło się na trzy części i miasta pogan runęły. I wspomniał Bóg na Wielki Babilon, by mu dać kielich wina – gniewu zapalczywości swej”). W tym pierwszym tekście brzmi echa przede wszystkim Iz 21,9 („A oto przybywają jezdni, jeźdźcy na koniach parami. Odezwał się jeden i rzekł: «Upadł Babilon, upadł i wszystkie posągi jego bożków strzaskane na ziemi»”). W rozdziale 17 anioł interpretator wyjaśnia tajemnicę Babilonu (17,1-18),¹³ rozdział 18 zostaje poświęcony opisowi zniszczenia Babilonu, natomiast pierwsze wiersze rozdziału 19 są opisem reakcji niebios na upadek Babilonu.¹⁴ Dla pierwszych słuchaczy Apokalipsy Wielka Nierządnica uosabiała Rzym.

W 17,1 mówi się o niej, że jest „siedząca na wielu wodach” (17,1), które w 17,15 zostają zinterpretowane jako „ludy i tłumy, narody i języki”. W obrazie tym jest zawarty symbol całej ludzkości (por. 13,7). Wyraża on wpływ Wielkiej Nierządnicy, jej dominację nad narodami.¹⁵ Ten wpływ jest określony za pomocą słownictwa związanego z nierządem („uprawiać nierząd”, „upijać się winem jej nierządu”). Zdanie o dopuszczaniu się nierządu znajduje swoje paralele jeszcze w 18,3.9; 19,2. Wydaje się, że autor zależy tutaj od hebrajskiego tekstu Iz 23,17, gdzie mówi się o prostytutce Tyru. Podobny jednak język spotykamy w Na 3,4 w odniesieniu do Niniwy. Należy zauważyć, że

¹² Por. Ch.H. G i b l i n, *Structural and Thematic Correlations in the Theology of Revelation 16-22*, Bib 55/ 1974, s. 489-491. Odnośnie do struktury rozdziałów 17-22 brakuje całkowitej zgody egzegetów. Po omówieniu propozycji odsyłam do: G.K. B e a l e, *The Book of Revelation*, NIGTC, Grand Rapids 1999, s. 109-110. Omówienie obrazu Wielkiej Nierządnicy czytelnik znajdzie w: D. K o t e c k i, *Duch Święty w zgromadzeniu liturgicznym w świetle Apokalipsy św. Jana*, RSB 26, Warszawa 2006, s. 81-94.

¹³ D.E. A u n e, *Revelation 17-22*, WBC 52c, Nashville 1998, s. 919-928, uważa, że mamy tutaj wykorzystane przez autora elementy z formy literackiej zwanej ekfrazą, opisującą boginię Rzym. Jest to widoczne w następujących wierszach: 1b-2.3b-6.6b-7.9b.18. Grecki termin *ἐκφρασις* oznacza „opis”. J. S ł a w i ń s k i, *Ekfrazja*, w: STL, s. 113: „Ekfrazja (...) – utwór poetycki będący opisem dzieła malarskiego, rzeźby lub budowli”.

¹⁴ Por. Ch.H. G i b l i n, *Apocalisse*, s. 118. Autor dzieli całą sekcję na trzy części, których ramami są 17,1-3a i 19,9-10: I. Niewiasta (17,3b-18); II. Wyrocznia sądu i lamentacje (18,1-24); III. Hymn radości (19,1-8).

¹⁵ Przyimek *ἐπι* w wyrażeniu *ἐπὶ ὕδατων πολλῶν* może oznaczać „na” lub „nad”. W kontekście wyjaśnienia tajemnicy „wielu wód”, pierwsze podkreślałoby ideę dominacji, drugie ideę bliskości.

ani Izajasz ani Nahum nie interesują się Tyrem czy Niniwą dla nich samych, raczej potępiają oni negatywny wpływ tych miast na Bliski Wschód, a szczególnie na Izrael. Ten wpływ miał charakter zarówno religijny, jak i ekonomiczny. Stary Testament rezerwował zwykle słowo „nierządnicza”, „nierząd” na określenie ludu Bożego lub jego relacji do Boga (przy grzechu bałwochwalstwa). Bałwochwalstwo to przybierało różne formy (najczęściej ujawniało się przez oddawanie czci innym bogom). Należy jednak podkreślić, że termin „nierządnicza” był stosowany w Starym Testamencie także w odniesieniu do potęg handlowych czy w ogóle handlu. Wymiana handlowa bardzo często niosła za sobą wymianę praktyk religijnych. Wspomniany już tekst z Iz 23,17, przedstawia Tyr jako nierządnicę, która służy wszystkim królestwom świata: „Przyjdzie więc do tego, pod koniec siedemdziesięciu lat, że Pan nawiedzi Tyr. Ten zaś powróci do swego zarobkowania i odda się nierządowi ze wszystkimi królestwami świata na powierzchni ziemi”. Nierząd nie oznacza w tym przypadku idolatrii bezpośredniej, ale obroty handlowe czy ogólnie handel.¹⁶ Na kontekst ekonomiczny w rozumieniu tajemnicy Wielkiej Nierządniczy wskazuje także rozdział 18, zdominowany przez lament nad upadkiem Babilonu trzech grup społecznych: „królów ziemi” (18,9nn.), „kupców” (18,11nn.) i ludzi morza: sterników, żeglarzy przybrzeżnych, marynarzy i wszystkich pracujących na morzu (18,17nn.). Chociaż w Starym Testamencie nigdzie nie znajduje się określenie „nierządnicza” w odniesieniu do Babilonu, to jednak wyrocznie przeciwko Tyrowi (Iz) i Niniwie (Na) z wielkim prawdopodobieństwem stoją u podstaw apokaliptycznych wyroczni przeciw Wielkiej Nierządniczy. Tyr i Niniwa są prostytutkami, ponieważ one spowodowały upadek i doprowadzają do nieczystości wśród narodów przez dominację ekonomiczną i wpływanie na nie przez idolatrię.

Nie można wykluczyć, że w obrazie Wielkiej Nierządniczy zostaje podkreślona również idolatryczna religia Rzymu (być może przede wszystkim kult imperialny) i jej zepsuty wpływ na ludzkość (Rzym jako centrum pogaństwa). Wynika to dość jednoznacznie z użycia przed Ap 14,8, gdzie pierwszy raz spotykamy wyrażenie „Wielki Ba-

¹⁶ Por. L. Stachowiak, *Księga Izajasza. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Biblia Lubelska, Lublin 1991, s. 107; L. Alonso Schökel, J.L. Sicre Diaz, *I Profeti*, s. 224. Taką interpretację zdają się przyjmować tłumacze LXX, którzy hebrajski zwrot używający rdzenia נָחַל, „uprawiać nierząd, być prostytutką” przetłumaczyli jako ἔσται ἐμπόριον, „będą kupcami”.

bilon”, terminów πορνεία i πορνεύω, które w Apokalipsie łączą się ściśle z idolatrią (2,14.20-21; 9,21). Być może w wyrażeniu „wino nierządu” w 17,2, jak i w 14,8, znajduje się odwołanie do kultu imperatorów, w którym ofiarowanie wina cesarzowi jako bóstwu było nieraz wymagane.¹⁷ Rzeczywistość ekonomiczna i idolatryczna w obrazie Wielkiej Nierządnicy idą ze sobą w parze.¹⁸ W obrazie tym może być ukryta myśl, że Wielki Babilon (Rzym), przez fakt życia w dostatku ekonomicznym i korzystając z niego, narzuca innym swoją bałwochwalczą religię. Wydaje się jednak, że można tu mówić o innym typie bałwochwaltwa, o idolatrii ekonomicznej, której podstawą jest przekonanie o samowystarczalności ekonomicznej, która z kolei prowadzi do zamknięcia się na cały świat transcendentny.

Drugi tekst jest prawdopodobnie aluzją do Iz 47,9, gdzie zostaje zapowiedziany upadek Babilonu, który w swojej pysze mówi: „Tylko ja i nikt inny! Nie zostanę wdową i nie zaznam sieroctwa” (47, 8; por. Ap 18,7c). Jego los jest następujący: „Lecz spadnie na ciebie jedno i drugie w jednym dniu, niespodzianie. Sieroctwo i wdowieństwo w pełni spadną na ciebie pomimo wielu twoich czarów i mnóstwa twych zaklęć”. W Na 3,4 Niniwa jest określona jako prostytutka praktykująca czary i to jest przyczyną jej upadku, traktowanego jako kara Boża. Te dwa starotestamentalne teksty posłużyły autorowi Apokalipsy w określeniu przyczyny upadku Babilonu (wszystkie poprzednie obrazy o tym mówią). Już w 18,2 mówi się o przyczynie upadku Wielkiej Nierządnicy: „Upadł, upadł Babilon – stolica – bo winem zapalczywości swojego nierządu napoiła wszystkie narody”. W tekście tym możemy dostrzec wyraźny wpływ Iz 23,17b, jak i Na 3,4.

Autor Apokalipsy w przytoczonych przez nas tekstach nie cytuje dosłownie Na 3,4. Są one mozaiką starotestamentalnych aluzji do różnych tekstów prorockich: Iz 23,17; Jr 25,15; 51,7; Na 3,4 (Ap 17,2); Iz 23,8; 34,12; 47,9; Jr 7,34; 16,9; Na 3,4, które autor Ap łączy twórczo w jedną całość. Teksty prorockie, szczególnie Iz 23,17b oraz Na 3,4, posłużyły autorowi za punkt wyjścia do stworzenia obrazu dotyczącego Wielkiej Nierządnicy, która staje się uosobieniem potęg politycznych, religijnych i ekonomicznych z historii (Tyr, Niniwa, Babilon). W czasach Apokalipsy te obrazy odnosiły się na pewno do Rzymu.

¹⁷ Por. G. Quispel, *The Secret Book of Revelation*, New York 1979, s. 95.

¹⁸ R. Bauckham, *The Climax of Prophecy. Studies on the Book of Revelation*, Edinburgh 1993, s. 348; G.K. Beale, *The Book of Revelation*, s. 849-850.

Większość komentatorów, gdy mówi się o odniesieniach z Księgi Nahuma w Nowym Testamencie wskazuje na tekst Na 2,1:

הנהגה על-ההרים רגלי מבשר משמיע שלום חגי יהודה חניך שלמי נדריך כי לא יוסיף עוד לעבור לעבר-בך בליעל פלה נכרת:

ἰδοὺ ἐπὶ τὰ ὄρη οἱ πόδες εὐαγγελιζομένου καὶ ἀπαγγέλλοντος εἰρήνην ἑόρταζε Ἰουδα τὰς ἑορτάς σου ἀπόδος τὰς εὐχάς σου διότι οὐ μὴ προσθήσωσιν ἔτι τοῦ διελθεῖν διὰ σοῦ εἰς παλαιάωσιν συντετέλεσται ἔξηται " – „Oto na górach stopy zwiastuna ogłaszającego pokój. Święc Judo twe uroczystości, wypełnij twe śluby, bo nie przejdzie już więcej po tobie nikczemnik, został całkowicie zgłodzony”.

Aluzje do tego tekstu spotykamy w trzech miejscach Nowego Testamentu: Dz 10,36; Rz 10,15 i Ef 6,15:

τὸν λόγον [ὃν ἀπέστειλεν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ εὐαγγελιζόμενος εἰς
 ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗτός ἐστιν πάντων κύριος,[†] – „Posłał swe
 słowo synom Izraela, zwiastując im pokój przez Jezusa Chrystusa.
 On jest Panem wszystkich”.

πῶς δὲ κηρύξουσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσιν καθὼς γέγραπται, Ὡς ὥρατοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων [τὰ ἀγαθὰ – „Jakże mogłyby im głosić, jeśliby nie zostali posłani? Jak jest napisane: Jak piękne stopy tych, którzy zwiastują dobrą nowinę”].

καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρῆς· — „A obuwszy nogi w gotowość dobrej nowiny o pokoju”.

Prorok wypowiada tutaj wyrocznie pocieszenia, jako konsekwencję tego, o czym mówił przedtem (teofania i osąd). Jest to niejako antycypacja myślowa wydarzeń upadku Niniwy. Początek przypomina Iz 52,7.9 („O jak są pełne wdzięku na górach nogi zwiastuna rado-

snej nowiny, który ogłasza pokój, zwiastuje szczęście, który obwieszcza zbawienie, który mówi do Syjonu: «Twój Bóg zaczął królować»; Zabrmijcie radosnym śpiewem wszystkie ruiny Jeruzalem. Bo Pan pocieszył swój lud, odkupił Jeruzalem»). U Izajasza posłaniec (Herold dobrej nowiny) oznajmia koniec niewoli babilońskiej. W Księdze Nahuma mówi się o klęsce Asyryjczyków. Mieszkańcy Judy będą mogli znów obchodzić radośnie swe święta i wywiązywać się ze ślubów uczynionych w dniach udręki. Święto, o którym mówi tekst, mogło obejmować pielgrzymkę do Jerozolimy, by spełnić w ten sposób śluby złożone w czasie prześladowania. Upadek Asyrii jest jednocześnie uwolnieniem dla narodu wybranego.

Porównując tekst z Księgi Nahuma z tekstami nowotestamentalnymi, należy stwierdzić, że znowu nie mamy tutaj do czynienia z cytacją dosłowną, a co najwyżej z aluzją. Niektórzy autorzy mówią nawet nie tyle o aluzji, ile o „skrypturystycznym języku” (podobnie w Ef 2,17; 6,15). Trudno jednak zdecydować, który tekst, Izajasza czy Nahuma, stał się inspiracją (dla Pawła prawdopodobnie Iz 52,7).¹⁹ W pierwszym z nich teksty prorockie zostają odczytane w kluczu chrystologicznym (podobnie w Ef 2,17: καὶ ἔλθὼν εὐηγγελίσσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν καὶ εἰρήνην τοῖς ἐγγύς – „A przyszedłszy zwiastował pokój, wam którzyście daleko i pokój tym, którzy blisko”). Jezus Chrystus jest już nie tylko heroldem obwieszczającym pokój, ale tym, który przez swoją śmierć na krzyżu realizuje pokój. Proroctwa te znajdują swoje wypełnienie także w działalności apostołów. Tym samym Paweł pokazuje, że zbawcza działalność apostołów Dobrej Nowiny była zapowiadana już w Starym Testamencie.

Na 3,10 a Łk 19,44

Ostatnim tekstem z Księgi Nahuma, na który wskazują komentatorzy jest Na 3,10:

גַּם־הִיא לְגִלָּהּ הַלֵּכָה בְּשָׁבִי גַם עַל־לִיָּהּ יִרְשָׁשׁ כָּל־חַיֹּצוֹת
וְעַל־נִכְבְּדֶיהָ יָדוּ גִזְלָל וְכָל־גִּדּוּלֶיהָ יִתְקוּ בְּזָקִים

καὶ αὐτὴ εἰς μετοικεσίαν πορεύσεται αἰχμάλωτος καὶ τὰ νήπια αὐτῆς ἑδαφιοῦσιν ἐπ’ ἀρχὰς πασῶν τῶν ὁδῶν αὐτῆς καὶ ἐπὶ πάντα

¹⁹ Por. J.D.G. Dunn, *Romans 9–16*, WBC 38b, Nashville 1988, s. 621; R. Jewett, *Romans*, Minneapolis 2007, s. 639.

τὰ ἔνδοξα αὐτῆς βαλοῦσιν κλήρους καὶ πάντες οἱ μεγιστᾶνες αὐτῆς δεθήσονται χειροπέδαις” – „Lecz i ono w niewolę poszło – na wygnanie, nawet niemowlęta jego roztrzaskiwano na rogach wszystkich ulic, o jego zaś najznakomitszych rzucono losy i wszystkich jego dostojników zakuto kajdany”.

Niektórzy komentatorzy dostrzegają pewną aluzję do tego tekstu w Łk 19,44:²⁰

καὶ ἔδαφιοῦσίν σε καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί, καὶ οὐκ ἀφήσουσιν λίθον ἐπὶ λίθον ἐν σοί, ἀνθ’ ὧν οὐκ ἔγνωσ τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου” – „Powalą na ziemię ciebie i twoje dzieci z tobą i nie zostawiają w tobie kamienia na kamieniu za to, żeś nie rozpoznało czasu twojego nawiedzenia”.

Tekst Na 3,10 stanowi część wyroczni o upadku Niniwy, która powinna patrzeć na to, w jaki sposób upadły Teby. Masakra dzieci zdziesiątkuje przyszłą populację, natomiast dostojnicy staną się w wyniku losowania łupem wojennym, niewolnikami. Cała ta sytuacja jest postrzegana jako sąd Boży. Tekst Łk 19,44 jest częścią opisu zniszczenia Jerozolimy, zapowiedzianego przez Jezusa, które jest widziane jako kara Boża za odrzucenie przez Miasto Świąte Mesjasza. Wiersz ten powinien być czytany z poprzednim: „Bo przyjdą na ciebie dni, gdy twoi nieprzyjaciele otoczą cię waleń, oblegną cię i ścisną ze wsząd”. Razem mamy pięć elementów wrogiej działalności przeciw Jerozolimie, które znajdują swoje echo w różnych fragmentach Starego Testamentu. Czwarty fenomen: „Powalą na ziemię ciebie i twoje dzieci z tobą” odzwierciedlają myśl wypowiedzianą do „córek babilońskich” w Ps 137,9, jak i teksty z 2 Krl 8,2; Oz 10,14 czy właśnie Na 3,10. Mamy zatem w tym całym opisie nie tyle cytaty, ile możliwe aluzje do różnych tekstów ze Starego Testamentu, na które autor Ewangelii Łukasza patrzy w kluczu wypełnienia czy aktualizacji.

²⁰ Por. J. N o l l a n d, *Luke 18,35-24,53*, WBC 35c, Nashville 1993, s. 932. Nie jest to jednak tak oczywiste dla wszystkich: por. A.A. J u s t Jr., *Luke 9,51-24,53*, Saint Louis 1997, s. 750; O. d a S p i n e t o l i, *Luca*, Assisi 1999, s. 611.

Podsumowując, z przeprowadzonej analizy tekstów z Księgi Nahuma wynika dość jasno, że nie jest ona cytowana bezpośrednio w Nowym Testamencie. Nie wyklucza to jednak możliwości wykorzystywania pewnych idei teologicznych w niej zawartych (dzień Boży, Niniwa jako nierządnicą, zwiastowanie pokoju, kara czy sąd Boży) w różnych miejscach Nowego Testamentu. Nie można na pewno mówić w tym miejscu o zależności skryptyrystycznej przytoczonych tekstów z Nowego Testamentu od Księgi Nahuma, ile raczej o aluzjach teologicznych. Autorzy Nowego Testamentu wykorzystują różne teksty Starego Testamentu, w tym także Księgę Nahuma, w kluczu zarówno chrystologicznego wypełnienia, jak i wypełnienia, które moglibyśmy nazwać „wypełnieniem aktualizującym”.

ks. Dariusz KOTECKI